ALTERITATEA ÎN ARTĂ

RODICA MARIAN*

Seduşi încă de teoria artei ca inclusă în cea a marelui flux doctrinar al teoriilor comunicării, am putea crede că eul liric îşi exprimă, în vederea împărtăşirii, durerea lui strict personală, numai că subiectul creator de poezie/artă nu mai este subiectul din limbaj, ci este un *subiect absolut*, căruia „îi lipseşte tocmai această alteritate" prezentă în limbaj, prin care subiectul vorbitor se deschide spre celelalte subiecte. Subiectul creator de poezie/artă este absolut deoarece finalitatea artei, prin comparaţie cu limbajul, nu constă în faptul înţelegerii de către ceilalţi vorbitori, „arta nu se face pentru a comunica". Această poziţie de gândire a unui mare filosof şi lingvist, regretatul Eugeniu Coşeriu, trebuie luată în seamă, fiind de cea mai strictă şi simptomatică actualitate şi având, desigur, predecesori parţiali în vremurile străvechi ori mai noi. Împărtăşind această autonomie estetică, în forma ei coşeriană, este necesar s-o explicităm puţin, pentru a reveni apoi la o posibilă întretăiere ori conjugare a ei cu polifonia enunţării şi cu postulatul unicităţii subiectului vorbitor, pe de o parte, şi a subiectului absolut, pe de altă parte.

Marele lingvist Eugeniu Coşeriu spune foarte frumos că „subiectul care creează arta şi care creează arta numai ca să fie, care deci se obiectivează în artă tot aşa cum omul se obiectivează în limbaj, nu este subiectul vorbitor sau creator de limbaj, ci este subiectul universal, un subiect care şi-a asumat responsabilitatea tuturor subiectelor, aşa cum face pictorul adevărat, care spune că aşa se pictează şi orice alt pictor ar trebui să picteze aşa. El e singurul subiect, deşi nu e singur ca subiect empiric, însă e singurul subiect care se realizează cum ar trebui să se realizeze orice alt subiect al picturii. Deci este un subiect absolut" (Coşeriu 1994: *Limbajul poetic*, 161–162). Acestui subiect absolut îi lipseşte dimensiunea alterităţii, prin excelenţă proprie limbajului, ceea ce înseamnă că limbajul este comunicare *cu* cineva, dimensiune „ce nu poate lipsi niciodată în limbaj, pe când în artă lipseşte în mod necesar. *Arta nu se face pentru a comunica*, ci numai ca să fie, în sensul în

* Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu", Cluj-Napoca, str. Emil Racoviţă, nr. 21, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 245–250

BDD-A1232 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:26 UTC)

care este artă, se înţelege [subl. n.]" (Coşeriu 1994: *Limbajul poetic*, 162). Aceasta înseamnă că subiectul absolut al unei dureri este durerea însăşi, văzută într-un fel ce nu admite compararea ei cu altă durere, cu adăugirea, pe care îndrăznesc s-o aproximez, că expresia artistică a durerii are totuşi nevoie de o alteritate, în sensul de un alt subiect absolut de referinţă, un tu = alt eu interiorizat, ca şi cel din creaţia de limbaj, cu care subiectul absolut comunică, de fapt îşi alternează dialogic confesiunile.

Ieşirea din subiectivitatea eului ca primat al gândirii şi al existenţei (*Cogito, ergo sum*) şi din suveranitatea ego-ului, definită de faptul că tot ce există îi este prezent (din fenomenologie) înlătură înstrăinarea de sine, depăşeşte prăpastia dintre Eu şi Celălalt, statuând un fel de alteritate, oarecum asemănătoare celei din creaţia de limbă, ca dimensiune originară, înnăscută, a eului spre un alt eu, numită de Eugeniu Coşeriu, în filosofia limbajului, cum am văzut, alteritate originară ori intersubiectivitate. Într-un mod asemănător, din perspectiva crizei identităţii şi din perspectiva crizei alterităţii ca diferenţă, pe care am postulat-o într-un demers anterior, în filosofia lui Martin Buber se vorbeşte de un *tu înnăscut* al fiecărui eu, „orice om este, aşadar, menit unei relaţii cu altul"[1]. Dacă Buber vedea în relaţia dual㠄 relaţia prin excelenţă, exprimată lingvistic prin perechea verbală Eu–Tu, considerând-o un eveniment ontologic, filosoful american Ch.S. Peirce (1990) afirmă clar, încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, că identitatea eului este dată de relaţiile cu ceilalţi. Acest mare învăţat enciclopedist, descoperit târziu de lumea europeană, este întemeietor al unei semiotici azi de o copleşitoare răspândire. Esenţa semiozei peirciene se bazează pe o relaţie triadică, cele trei categorii cu existenţă exclusiv relaţională fiind dublate şi de mărimi universale[2]. Din perspectiva logicii şi a crizei identităţii trebuie subliniat că Peirce substituie logicii predicţiei aristotelice logica relaţiei, ceea ce ni se pare că se apropie de felul în care Coşeriu spune că, în fond, alteritatea ca o dimensiune a eului, ca dimensiune universală a intersubiectivităţii (alături de dimensiunea obiectivă şi ea fundamentală în limbaj) a fost mereu relevată „sub diferite forme, la filosoful spaniol Vives (începutul secolului al XVI-lea), la Merleau-Ponty [...]:«Lorsque je parle ou je comprends je sens la présence d'autrui dans ma conscience»" (Coşeriu 1994: *Limbajul poetic*, 84).

Diferenţa specifică între limbajul natural şi artă ar fi, deci, după Coşeriu, prezenţa ori absenţa alterităţii. Numai că „prezenţa celuilalt în propria conştiinţă" credem că se poate manifesta şi în artă, doar că acest celălalt nu mai este o entitate distinctă, ci un fel de tu = alt eu înnăscut, mai bine zis un fel dublu romantic, ori ceva asemănător cu o umbră, un fel de imagine narcisistă, un fel de oglindă cu care se poate monologa, sub formă de dialog interior.

[1] Personalitate marcantă a secolului nostru, după cum subliniază Şt. Aug. Doinaş în prefaţa ediţiei citate, pe urmele unor gânditori contemporani, Martin Buber a dat în 1923, prin *Ich und Du*, o genial de simplă descoperire, „echivalentă de fapt cu o răsturnarea copernicianã în ordinea gândirii, a deosebirii fundamentale între relaţia Eu–Acela şi relaţia Eu–Tu" (Buber 1992: 14).

[2] Vezi excelentele comentarii ale Marianei Neţ despre categoriile gândirii lui Peirce în Neţ 2005: 36–37, dar şi capitolul II: *Semiotica lui Charles S. Peirce şi filosofia limbajului.*

BDD-A1232 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:26 UTC)

Aşadar, în artă este vorba nu de o alteritate funcţională, ci de una interioară, credem că şi aceasta este tot una originară, cel puţin din momentul ivirii limbajului interior, asemănător, într-un fel, limbajului scris, un alt limbaj izolat de context. Într-o pagină eseistică din cartea, mai recent tradusă, a lui Pascal Quignard, se relevă această condiţie a scrisului, care „nu este un mod de a fi natural al limbii naturale. E un limbaj ce s-a înstrăinat de dialog. Un limbaj straniu. Este limbajul devenit limbaj-pentru-a-fi. Demult, în primele imperii neolitice, scrisul l-a smuls pe omul preistoric din lumile onirice şi imaginare. Umanitatea pregenerică era îngropată în cavernele ei cu imagini, ca şi în visele ei. Dincolo de limba orală, admonestativă, hipnotică, mitică, umanitatea propriu-zisă a făcut să înflorească un limbaj izolat sub formă de litere. Pornind de la scris, ea a creat un limbaj mai izolat, un limbaj fără context, o limbă lăuntrică, secretul, o zonă de umbră absolut nouă. Morala dominantă, recurgând iarăşi la voce în imagine, voce provenind din imagine, este iarăşi o lume de morţi zeificaţi şi despotici care-i tratează pe oameni ca pe copii sau ca pe sclavi” (Quignard 2004: 45).

Din perspectiva analizei textului literar, dimensiunea dialogismului, propusă de M. Bahtin se manifestă stilistic şi, la fel cu teoria polifonică a enunţării a lui O. Ducrot, ea pune sub semnul întrebării unicitatea subiectului vorbitor (cf. Bakhtine 1984). Acesta este sensul propriu al dialogismului, iar extrapolarea lui în teritoriul estetic al subiectului absolut pare oarecum legitimă, în perimetrul conceptului de alteritate pe care l-am propus, respectiv „o alteritate interioară, în care alterul este coexistent eului” şi „o altă alteritate, tot neconflictuală, în care eul îşi regăseşte alterul într-o dimensiune a profunzimilor sufletului” (Marian 2005: 5). În actul creaţiei ca resort prioritar de contemplaţie, şi nu de intenţie de transmitere a unei informaţii, acest alt eu interiorizat poate fi cel al unui subiect absolut abstras dintr-o comunitate de membri ai unei culturi *istorice*, subiect adecvat subiectivităţii creatoare de poezie, în sens larg. Un fel de conştiinţă determinată cultural şi de o epocă istorică a condiţiei poetice, care ar fi acel tu interiorizat şi faţă de care creativitatea subiectivă se manifestă dialogic. Subiectivitatea creatoare absolută ar putea fi deci condiţionată şi de acea relaţie prin excelenţă, care este relaţia dual, după filosofia lui Martin Buber, în care se vorbeşte despre un *tu înnăscut.*

Aportul original al dezbaterii actuale poate fi descoperit în articularea sensului „conceptului poetic al relaţiei identitate–alteritate”, propus de noi anterior, cu încercarea conturării teoretice preliminare a conceptului poetic de *alteritate* creatoare, care este schiţată, într-un prim moment, prin corelarea cu subiectul absolut al artei, ca fundamentare a condiţiei estetice. În interiorul analizei concepţiei coşeriene despre alteritate se produce, foarte recent, într-un studiu de o exemplară apetenţă teoretică, al Oanei Boc, o clarificare şi o nuanţare care se apropie elocvent de ceea ce intuisem noi în abordarea alterităţii nealienante, în înţelesul ei de comunicare cu eul profund al subiectivităţii creatoare. Autoarea citată consideră că problema alterităţii (intersubiectivităţii) în poezie se impune a fi discutată, „deoarece nu trebuie să se înţeleagă faptul că, din această perspectivă teoretică integralistă, alteritatea este negată în poezie şi, mai mult, că poezia nu se adresează nimănui. Astfel, alteritatea poate fi

BDD-A1232 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:26 UTC)

înţeleasă mai degrabă ca fiind «asumată» sau «suspendată» în poezie. Şi chiar în acest sens, credem că *ar trebui să fie (re)definită «alteritatea» în poezie, încercând să răspundem la întrebarea: ce presupune această «asumare»* [subl. n.]" (Boc 2007: 31–32).

Unul dintre ultimele texte coşeriene (*Prolusione. Orationis fundamenta: La pregiera come testo* şi *Bilancio provvisorio. I quattro universi di discorso*) ne sugerează şi ne permite o astfel de redefinire a conceptului de alteritate în poezie, precizează Oana Boc. Referindu-se la *intersubiectivitatea* specifică fiecăruia dintre cele patru universuri de discurs, E. Coşeriu remarca faptul că, spre deosebire de intersubiectivitatea universului de discurs al credinţei, care este „intersubiectivitatea solidarităţii umane universale", în celelalte universuri de discurs, „intersubiectivitatea tinde să fie proiecţia propriei subiectivităţi". Deşi E. Coşeriu nu menţionează explicit tipul de intersubiectivitate din artă, totuşi Oana Boc crede că, pe baza acestei observaţii generale, se poate spune că, dacă subiectul creator de poezie (de artă, în general) este un subiect absolut, *intersubiectivitatea (alteritatea) în poezie trebuie să fie înţeleasă ca o proiecţie a subiectivităţii creatoare (absolute)* înseşi. Poetul suspendă alteritatea specifică limbajului (odată cu suspendarea propriului eu empiric) şi îşi asumă un alt tip de alteritate, în care „atribuirea eului devine atribuirea eului absolut". Astfel, poetul îşi asumă alteritatea ca fiind coincidentă, consubstanţială cu propria subiectivitate absolută. Alteritatea este, în acest sens, de aceeaşi natură cu subiectivitatea creatoare, adică o subiectivitate capabilă la rândul ei să re-creeze „o altă lume", prin reinstituirea sensului poetic în unicitatea lui. Cititorul de poezie devine el însuşi un subiect absolut, iar poetul îşi asumă această presupoziţie funcţională.

În lucrarea noastră amintită anterior, am ajuns la concluzia că originea adevăratei *„crize" de sens* se găseşte, în cele din urmă, nu în textul literar ca atare, cât mai degrabă *în însuşi modelul de analiză propus de critica şi hermeneutica literară actuală.* Modul în care mare parte dintre diverşii exegeţi şi analişti evită problemele unei alterităţi nealienante seamănă cu închiderea într-un cerc, în propriile cadre conceptuale şi care generează o eflorescenţă retorică monocordă. Analizele textuale numeroase îşi găsesc deplina justificare doar în lumina conceptului, definit de noi, al identităţii ca „alteritate nealienantă" a subiectivităţii creatoare. Alteritatea, ca eu profund, reflectă de fapt şi o veche concepţie indică, cea a eului empiric ca eu fals, conjugată cu credinţa unităţii absolutului individual care este „Atman" cu absolutul universal, al lui „Brahman", altfel spus sufletul individual identic cu cel universal. În termenii folosiţi de Oana Boc, concepte bine definite în arealul teoretic coşerian, alteritatea creatoare poetică este o proiecţie a eului absolut, a ceea ce noi am numit, în alte coordonate, eul profund.

Deosebirea fundamentală dintre filosofia indică şi existenţialism în general se poate subsuma exacerbării subiectivităţii ca realitate în acesta din urmă, faţă de necesara depăşire a eului fals din concepţia extrem orientală. Mai ales diferenţa esenţială a filosofiei lui Heidegger, faţă de valoarea soteriologică a cunoaşterii în hinduism şi budism trebuie punctată, pentru că importante şi spectaculoase exegeze actuale în eminescologie sunt aşezate sub cupola existenţialismului, cu real succes în a surmonta orice seninătate a creaţiei

BDD-A1232 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:26 UTC)

lui Eminescu şi a o transpune în tonurile întunecate ale angoasei heideggeriene. Problema posibilei salvări a omului în absolut, prin reintegrarea în „Brahman", prin regăsirea în eul profund a „seminţei de dumnezeire" („scânteia divină" există şi în *sinele* lui Jung, cum se ştie) implică renunţarea la închiderea în *cercul strâmt* al individualităţii, la instabilitatea şi efemeritatea eului empiric, prin accederea la Brahman, şansă dată omului de a atinge Universalul etern şi infinit. Pe când filosoful german nu acordă omului nici o şansă de a ieşi din finitudinea morţii, nici măcar arta nu este izbăvitoare, ci doar prilejuieşte mai puternica şi expresiva izbucnire a adevărului omului aruncat spre moarte. Interesant este de remarcat că metafizica brahmanismului are ca idee ontologică de bază tot finitudinea existenţei ce duce în moarte, adică omul este „fiinţă întru moarte" ca la Heidegger. Doar că tragica condiţie, despre care Eminescu pune zguduitoarea întrebare simplă „Au sens e într-asta?", conferă omului, mai ales creaţiei sale, demnitatea de a-şi „făuri un anti-destin", prin ieşirea din empiricul iluzoriu şi prin reintegrarea în Absolut, acesta fiind accesibil în viziunea metafizicii indiene, prin scufundarea în sinele profund, unde zace sâmburele de eternitate, întemniţat în noi. În analiza poemului *Mortua est!* se poate releva o astfel de salvare, la modul indirect, cel al simţirii şi imaginaţiei artistice, oarecum similar cu ceea ce s-a numit recent „vizionarism poetic modern" (Oancea, Tasmovski de Ryck 2004: 416).

De altfel, poeţii şi chiar criticii au fost mereu conştienţi de limitele pe care limba le impune creaţiei, ca şi de posibilităţile pe care aceasta le deschide. Este important de consemnat în această ordine de idei că în legătură cu această închidere–deschidere există o interesantă părere a lui Paul Celan, conform căreia rămâne o pespectivă a salvării rostirii prin chiar tendinţa poeziei spre un interlocutor: „Poemul tinde spre Celălalt, are nevoie de el, are nevoie de un interlocutor: îl caută; i se dedică. Pentru poemul îndreptat spre Celălalt, orice lucru, orice fiinţă omenească este o întruchipare a acestui Celălalt" (Celan 1993: 16). Ni se pare că această descriere a unui anume fel de poem este chiar aproximarea definirii a ceea ce am încercat să cuprindem sub denumirea de alteritate creatoare, alteritate asumată a unui subiect absolut, altfel spus, dialog interior al eului profund cu sinele său. Şi credem, de asemenea, simptomatic că Antonio Spadaro, care comentează citatul de mai sus, notează, esenţializat, că tendinţa poeziei spre un interlocutor are „un iz clar teologic", adăugând apoi gândul profund la care meditaţia şi demonstraţia noastră se referă implicit: „Opera singuratică a poetului devine, aşadar, dialog, în încercarea de a gândi transcendenţa" (Spadaro 2006: 24).

BDD-A1232 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:26 UTC)

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Bakhtine 1984 = M. Bakhtine, *Esthétique de la creation verbale*, Paris, Gallimard.
Boc 2007 = Oana Boc, *Textualitatea literară şi lingvistica integrală. O abordare functional-tipologică a textelor lirice ale lui Arghezi şi Apollinaire*, Cluj, Editura Clusium.
Buber 1992 = Martin Buber, *Eu şi tu*, traducere şi prefaţă de Ştefan Augustin Doinaş, Bucureşti, Editura Humanitas.
Celan 1993 = Paul Celan, *La verità della poesia. "Il meridiano" e alter prose*, Torino, Einaudi.
Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Limbajul poetic*, în *Prelegeri şi conferinţe (1992–1993)*, Iaşi [Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII/1992–1993].
Marian 2005 = Rodica Marian, *Identitate şi alteritate. Eminescu şi Blaga*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Ideea europeană.
Neţ 2005 = Mariana Neţ, *Lingvistică generală, semiotică, mentalităţi*, Iaşi, Institutul European.
Oancea, Tasmovski de Ryck 2004 = Ileana Oancea, Liliane Tasmovski de Ryck, ***Mortua est!** şi oximoronul de identitate ca figură textuală*, în „Analele Universităţii «Alexandru Ioan Cuza», Iaşi", secţiunea IIIe. Lingvistică, tomurile XLIX–L/2003–2004, *Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".
Peirce 1990 = Charles S. Peirce, *Semnificaţie şi acţiune*, selecţia textelor şi traducere de Delia Marga, prefaţă de Andrei Marga, Bucureşti, Editura Humanitas.
Quignard 2004 = Pascal Quignard, *Umbre rătăcitoare*, traducere de Emanoil Marcu, Bucureşti, Editura Humanitas.
Spadaro 2006 = Antonio Spadaro, *La ce foloseşte literatura*, traducere de Ioan Milea, Târgu-Lăpuş, Editura Galaxia Gutenberg.

THE ALTERITY IN THE ART

ABSTRACT

The aim of the study is to redefine the identity in the work of art, like a category inscribed in that of the subjective presence in direct relation with the otherness. The author uses here the theory of E. Coseriu about the difference between the natural language and the art, which is defined by the presence or the absence of the self. So, the paper emphasises the presence of an interior and primal alterity in the artistic reality.

Key-words: *alterity*, *selfness*, *art*, *natural language*, *subjectivity*.

BDD-A1232 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:26 UTC)